

**«... Я БАЧУ ЖУДАСНАЕ ПОЛЕ СМЕРЦІ ПАД СІНІМ,
ЦЁПЛЫМ, БЕЗМЯЦЕЖНЫМ НЕБАМ»:
ЖАХІ ВАЙНЫ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА**

Дакументальна-мастацкія запіскі «На імперыялістычнай вайне» – арыгінальны твор дзённікавай прозы, які мае свае літаратурна-эстэтычныя вартасці. Запіскі жанрава неаднародныя (мастацкія замалёўкі, лісты, фрагменты лістоў), ірэгулярныя (частая адсутнасць дакладнага датавання), шматфункцыянальныя. Некаторыя назіранні героя Лявона Задумы пададзены фрагментарна, а некаторыя нават кампазіцыйна завершана, пра што сведчаць падзагалоўкі запісак (Фарты. Уцёкі. Нёман. Абоз.). Гэта надае твору «На імперыялістычнай вайне» арыгінальны літаратурны каларыт, стварае жывы эмацыянальны тон. І ў той жа час у запісках захоўваюцца храналагічны прынцып апісання падзей, іх паступальная дынаміка.

Стылёвы лад дакументальна-мастацкіх запісак таксама неаднародны: у творы спалучаны ўласна штодзённыя запісы і мастацкія накіды. У кароткіх штодзённых занатоўках пераважаюць стыль прадметнай дакладнасці, эстэтыка голага факта, які перадае напружаны, неспакойны рытм духоўнага жыцця героя: «29 жніўня. Не давялося нам – ні яму ставіць, ні мне падпісваць (гаворка ідзе пра Георгіеўскія крыжы. – Т.Т.) ...27 жніўня, аб 11–12 гадзіне ўночы, толькі я сцёпліўся на сон градушчы – трывога, знімаемся з пазіцыі. Ехалі ноч, учарашні цэлы дзень, едзем сёння... Па маім кампасу выходзіць поўнач-усход, паўдзён-усход, але ўсход і ўсход... Што? Чаму?

Едзем хутка, спыняемся мала, не болей як на хвіліны тры, часам пяць – і ізноў едзем, едзем, едзем...

Няўжо адступаем? Едзем, а ззаду ў нас, дзесь далёка, не сціхаючы грыміць кананада» [1, с. 55]. Тэкст запісак спрасавана напружаны. Адсутнасць прыметнікаў і дзеепрыметнікаў надае разважанням героя сэнсавую шчыльнасць.

Мастацкія накіды М. Гарэцкага напоўнены праблемна-аналітычным роздумам, які сведчаць аб прафесійных задумках пісьменніка: «Сёння цэлы дзень хмарна. Праляцела граза. Быў дужа вялікі гром, маланка свістала бесперастанку. Дождж заліў нашу яму. Рабілі новы акуп. Я з духу выбіўся. <...> Увечары – ціха, ціха, як макам сеяў. Месяц поўны. Свежа-сцюдзёны. Журавы ляцелі: «Кур-кур... Кур!». Беленькі

пачуў іх курканне і заплакаў, – зусім расклеіўся наш мілы жыдзе. Кідаем усё і пры свечцы гуляем у новым акопе ў карты. Акоп – як дом» [1, с. 50]. Шматслойнасць стылёвай структуры робіць змест твора больш выразным і паўней раскрывае дынаміку трывожнага ўнутранага жыцця пісьменніка, зменлівае аблічча яго ўражанняў.

Спапучэнне дзённіка і запісак у адным творы абумоўлена, па-першае, аўтарскай ідэйна-тэматычнай дамінантай, якой з'яўляецца антываенная праблематыка. Па-другое, М. Гарэцкі не мог у ваенных умовах вытрымліваць строгую метадалагічную паслядоўнасць, душа мастака патрабавала творчага самавыяўлення, а франтавыя ўмовы гэтаму не спрыялі: «Я са страхам думаю, што мушу так жыць цэлых два гады. (Звычайныя салдаты служылі на цэлы год болей, і я пайшоў вальнапісаным, каб скараціць гэты тэрмін.) Мне шкода было загубленага часу, загубленых маладых сіл» [1, с. 12]. Безумоўна, у такіх умовах дзённік быў і своеасаблівым тэрапеўтычным сродкам пераадолення духоўнай адзіночкі, і нейкім літаратурным практыкаваннем.

Аналітычны розум М. Гарэцкага не аказаўся замкнёным у стане экзистэнцыяльнай рэфлексіі, пісьменніка закружыў вихор ваенных падзей. Плынь уражанняў патрабавала дакладна фіксаваць тагачасны стан свету, пазбаўлены логікі і сэнсу. Вядома, М. Гарэцкі не стаяў перад дылемай: дзённік ці запіскі. Кіраваўся мастак філасофскім прынцыпам успрыняцця жыцця, маштабаў гісторыі, ролі і месца чалавека ў ёй. І ўдалае спалучэнне дзённіка з запіскамі глыбей выявіла маштабнасць філасофскай думкі пісьменніка, антываенную светапоглядную пазіцыю мастака, глыбінныя асновы характару чалавека. Жанр запісак даваў магчымасць М. Гарэцкаму ствараць каларытныя характарыстыкі-партрэты салдат, афіцэраў ці то пад уражаннем асабістых зносін-кантактаў, ці то праз шэраг учынкаў чалавека.

У аўтабіяграфічным творы ўвогуле першапачатковае ўражанне ад сустрэчы з чалавекам можа мяняцца, бо мастак імкнецца за знешнімі рысамі характару спасцігнуць сутнасць чалавека наогул, глыбіню яго псіхалогіі. Але і аўтарская суб'ектыўная ацэнка вельмі важная, бо характарызуе патэнцыяльныя магчымасці пісьменніка як мастака і чалавека. Аўтар запісак «На імперыялістычнай вайне» – адначасова і суб'ект, і аб'ект аповеду, таму ў творы адлюстравана перш за ўсё дынаміка развіцця асобы творцы. Вобраз мастака займае адметнае месца ў запісках, праз яго самахарактарыстыку паказаны адносіны да падзей і да саслужыўцаў. Часам пісьменнік паўстае асобай імпульснай і самакрытычнай, камунікабельнай і раздражнёнай, а часам неўраўнаважанай і цікаўнай.

На першы погляд, цяжка адназначна вырашыць, што пераважае ў запісках: факты душэўнага жыцця салдата ці карціны знешняга све-

ту. Экстрэмальныя знешнія ўмовы быццам бы ўраўнаважваюць гэтую прапорцыю: то аўтар свядома акцэнтуюе ўвагу на падзеях знешняга свету, то ўнутранае жыццё набірае дынаміку. Гэта залежыць ад таго, на якім аб'екце засяроджана ўвага мастака. Важна ўлічваць і той факт, што М. Гарэцкі разглядаў свае запіскі як матэрыял для будучага вялікага твора – эпапеі, пра што сведчыць наяўнасць міні-аповяданняў, міні-замалёвак, бытавых і пейзажных. Але безумоўна адно – «ўнутраны» чалавек у экстрэмальных умовах вайны больш прывабны для М. Гарэцкага.

Суб'ектыўныя перажыванні знайшлі выяўленне ў запісках, і ўсё ж галоўным прадметам даследавання пісьменніка застаецца рэчаіснасць у дынаміцы. Элементы суб'ектыўна-псіхалагічнага характару (перажыванні, уражанні, успаміны) – важны складнік запісак, але яны з'яўляюцца толькі састаўной часткай карціны аб'ектыўнага свету. І ў той жа час у творы няма механічнай фіксацыі падзей, дамінуе аналітычны пачатак, мастак здольны спасцігаць глыбіню праблем, вылучаць галоўнае, нягледзячы на экстрэмальныя ўмовы франтавога быту.

Гарэцкаму-мастаку не ўласцівы спрошчаны погляд на чалавека, пісьменніцкі талент уздымае яго над «адзінкавым», «прыватным» у чалавеку і дазваляе ствараць паўнаватарскія тыповыя характары салдата ў акопах. Нават у драматычных сітуацыях смерці М. Гарэцкі здольны зафіксаваць глыбінную сутнасць чалавека.

Самым глыбока раскрытым вобразам у запісках з'яўляецца аўтабіяграфічны вобраз Лявона Задумы, які ваюе, пакутуе, перажывае, адчайваецца, шукае сваё месца ў пачварнай рэчаіснасці вайны. Пачуцці, эмоцыі часам перапаўняюць душу салдата Задумы, але дапытлівы розум заўсёды бярэ верх над падсвядомымі эмоцыямі. У апісанні ўражанняў на вайне М. Гарэцкі ўздымаецца да маштабных абагульненняў накшталт антыгуманнага ўздзеяння вайны на псіхіку асобы. Карціны баёў, разбурэнняў, гвалту мастак свядома малюе змрочнымі фарбамі, бо вайна – гэта той антысвет, з якім змагаецца гуманная свядомасць. Вайна здольна да такой ступені абвастрыць пачуццё адзіноты чалавека ў свеце, што ён губляе свой розум, душу. З гратэскай нагляднасцю паказвае М. Гарэцкі працэс і фізічнага, і духоўнага распаду чалавека на вайне.

Не ў строгай паслядоўнасці з дня ў дзень зафіксаваны падзеі ў запісках, аўтар занатоўвае іх у тым парадку, у якім яны ўздзейнічалі на эмоцыі, на свядомасць Лявона Задумы, а значыць, былі выключнымі для яго духоўнага жыцця. Узаемаадносінны ўнутранага і знешняга свету адлюстраваны ў запісках з боку іх псіхалагічнага ўплыву на асобу мастака.

Самаіронія і пранікнёны лірызм дапамаглі М. Гарэцкаму захаваць душэўную раўнавагу, выжыць ва ўмовах ваеннага ліхалецця: «Як

ішоў ціха назад – агледзеўся. Месяц. Ядрана. Туман у доле. Шуміць цягнік. Машына: пых-пых! пых-пых! пых-пых! А колы грываць: гру-ру-ру! гру-ру-ру! гру-ру-ру!.. Хораша! Супакой і хараство агарнулі мяне. Варта жыць на свеце» [1, с. 17]. Лірычны роздум аб жыцці прасякнуты філасофскай думкай аб сутнасці быцця, лёсе чалавека на шляхах гісторыі: «Ішоў на батарэю і па дарозе думаў: ці прыйдзе той час, што не будзе імперыялізму, нацыянальнага ўціску, багатых і бедных, сытых і галодных, цёплых і сцюдзёных, не будзе сапдат, вайскавай службы, вайны? Калі наступіць гэты залаты век? Эх, вецер, вецер! Сцюдзёна, браце, жыць на свеце! Нашто і за што гадуем мы тут «звяроў»? Праклятыя казюлькі, на якую хваробу стварыла вас «разумная» прырода? Наіўнае пытанне! Лебедзеў – казюлька, і я – казюлька, і ўсе мы – казюлькі. І тыя нашы заўзятая «свядомыя» беларусы, якія заўсёды вытыкалі мне падобныя развагі як слабасць духа, нягожую для праўдзівага адраджэнца-рэвалюцыянера, і яны самі – казюлькі...

А ўсё ж я рад, што родныя мае ўсе здаровы, што ў дварэ ўсё добра! І недарма ж мы тут ваюем, – да нечага ж давааемся. І калі тут не забюць, прыйдзе пара – паваюем і за што другое...» [1, с. 63].

Ліст аднапалчан да Лявона Задумы, які папраўляе здароўе ў бацькоўскай хаце, дэманструе падпарадкаванасць усёй канструкцыі запісак светапогляднаму зместу аўтарскай думкі: вайна нагадала аб сабе і дома, значыць – герой па-ранейшаму на вайне, маральна пакутуе і не прымае яе пачварны, агідны характар. Іроніяй як прыёмам развянчання рэчаіснасці прасякнуты вобразы салдат і афіцэраў, якія спрабавалі спалучыць свой рамантычны духоўны ідэал з праязным франтавым жыццём. Да прыкладу, падпаручнік Сізоў: узнёслыя намеры атрымаць баявую ўзнагароду ўспрымаюцца як вынік развіцця яго характару і звязаны найперш з маральна-этычнымі нормаў асобы афіцэра. У запісках гэта не прапісана, але мы разумеем, што мары гэтыя невыпадковыя.

У дакументальна-мастацкіх запісках «На імперыялістычнай вайне» прысутнічае ўласцівая пісьменніку тэндэнцыя да выяўлення «общего в индивидуально-личностном» (В. Халізеў), да тыпізацыі, якая не засланіла індывідуальна-асабовае, «...объемное видение душевной реальности» [2, с. 33]. Асоба, як пісаў М. Прышвін, можа і не быць маштабнай, можа заставацца непрыкметнай, маленькай, «...но она всегда цельная и представительная» [3, с. 190].

Літаратура ХХ ст. разбурае гэтую цэласнасць і паказвае свет чалавека як «...нестабильный, аморфный, чуждый какой-либо определенности» [4, с. 39]. У літаратуразнаўстве з'явіўся нават тэрмін «внехарактерность» (В. Хапізеў). Г. Гесэ пісаў: «В действительности любое «я», даже самое наивное, – это не единство, а многосложный мир, это ма-

ленькое звездное небо, хаос форм, ступеней и состояний, наследственности и возможностей. <...> Тело каждого человека цельно, душа – нет» [5, с. 260]. Гэтым жа шляхам у нацыянальнай літаратуры пойдзе М. Гарэцкі. Письменнік заглябляўся ў сферу такіх тонкіх душэўных пацущаў і перажыванняў, яго вабілі такія глыбіні псіхалагічнага жыцця ўласнага «я», што можна смела гаварыць пра М. Гарэцкага як пра даўжальніка лепшых экзістэнцыяльных традыцый рускай і замежнай літаратур.

Такім чынам, дакументальна-мастацкія запіскі, у якіх сышліся разам дакументалізм і мастацкасць, спрыялі арганічнаму адлюстраванню дакументальных фактаў і духоўнага жыцця асобы ў экстрэмальных умовах вайны, фіксацыі найтанчэйшых пераходаў ад знешняга да ўнутранага.

Літаратура

1. Гарэцкі М. Збор твораў: у 4 т. / М. Гарэцкі; рэдкал.: А.М. Адамовіч [і інш.]; Акад. навук БССР, Ін-т літ. імя Я. Купалы. – Мінск: Маст. літ., 1984–1986. – Т. 3: На імперыялістычнай вайне; Віленскія камунары / рэд. М.І. Мушыньскі; падрыхт. тэкстаў і камент.: Т.С. Голуб, В.Ю. Дзёконскай. – 1985. – 399 с.
2. Грехнев В.А. Словесный образ и литературное произведение / В.А. Грехнев. – Н. Новгород: Нижегород. гуманитар. центр, 1997. – 200 с.
3. Пришвин М.М. Дневники, 1920–1922 / М.М. Пришвин. – М.: Моск. рабочий, 1995. – 334 с.
4. Хализев В.Е. Теория литературы: учеб. для вузов / В.Е. Хализев. – 2-е изд. – М.: Высш. шк., 2000. – 398 с.
5. Гессе Г. Избранное: пер. с нем. / Г. Гессе; предисл. С. Аверинцева; коммент. Р. Каралашвили. – М.: Художеств. лит., 1977. – 414 с.